

گونه‌شناسی روایات معمر بن راشد در منابع شیعی

کاظم استادی (دانش‌آموخته کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث از دانشگاه قرآن و حدیث)
kazemostadi@gmail.com

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۱۱)

چکیده

درباره وجود شخصیتی به نام سلیم بن قیس و انتساب کتابی حدیثی به وی، اختلاف نظرهای زیادی وجود دارد. برخی، کتاب حدیثی منسوب به وی را ساختگی و برخی دیگر، واقعی دانسته‌اند. پژوهش حاضر برای بررسی ابعاد مختلف این کتاب، از جمله اسناد اصلی نسخه‌های خطی کتاب‌های سلیم انجام شده است که از معمر بن راشد نقل شده‌اند تا ارتباط وی با کتاب سلیم روشن شود.

در این بررسی مشخص شد که حدود نیمی از روایات معمر در فضایل اهل بیت در منابعی وجود دارند که از نظر اصالت یا انتساب به مؤلف یا زمان تألیف مخدوش‌شده. هم‌چنین (جدای از احادیث جعلی سلیم در کتاب الغیبه نعمانی که پس از تألیف به آن افزوده شده‌اند)، هیچ حدیثی از معمر به نقل از سلیم در منابع شیعی و سنی و هیچ حدیثی از معمر به نقل از ابان بن ابی عیاش (تنها راوی کتاب سلیم) در منابع شیعی وجود ندارد. بنا بر این، با توجه به این که ابان، معمر و عبدالرزاق بن همام (راویان اسناد کتاب سلیم)، همگی از راویان عامه هستند، به نظر می‌رسد که اسناد معمر برای احادیث کتاب کنونی منسوب به سلیم، ساختگی باشند.

کلیدواژگان: سلیم بن قیس، کتاب سلیم بن قیس، معمر بن راشد، احادیث معمر بن راشد.

۱- مقدمه

درباره وجود شخصیت سلیم بن قیس، اقوال مختلفی وجود دارد. برخی، این نام را موهوم یا مستعار می‌دانند. (مدرسی، ۱۳۸۳: ۱۲۰) برخی دیگر این نام را با

شخصیت‌های دیگری همانند سلیمان بن قیس یشکری (قندهاری، ۱۳۹۸: سراسر متن) یا قیس بن عباده (یحیی، ۱۳۹۷: سراسر متن) تطبیق می‌کنند. چون ردّ پای مستقلی از وی در آثار رجالی و منابع وجود ندارد، این گروه معتقدند که به دلایلی، سلیم بن قیس، نام دیگر این شخصیت‌هاست. برخی نیز سلیم بن قیس را شخصیتی واقعی و از اصحاب حضرت علی علیه السلام دانسته‌اند. (سلیم، ۱۴۱۵: مقدمه) در هر صورت، وجود شخصیت و وضعیت رجالی سلیم بن قیس بسیار اختلافی و مناقشه‌آمیز است. (استادی، ۱۴۰۰: الف: ۲۵۰)

درباره انتساب کتابی حدیثی به سلیم بن قیس نیز اختلاف نظر جود دارد. برخی همانند ابن غضائری، تألیف کتاب منسوب به سلیم را ساخته ابان بن ابی‌عیاش دانسته‌اند (برای نمونه: غضائری، ۱۴۲۲: ۶۳ و ۱۹۳) و برخی نیز بدون ارائه دلایلی و فقط به اعتبار وجود احادیثی به نام سلیم معتقدند که سلیم بن قیس کتاب حدیثی داشته است. (سلیم، ۱۴۱۵: مقدمه)

در هر صورت، نسخه‌های کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس، وضعیتی بسیار پیچیده دارند. حدود هفت تا هشت نمونه از نسخه‌های خطی، موجود یا قابل نشانه‌گذاری هستند که روایات آن‌ها از حدود ۷ تا حدود ۴۸ حدیث و مجموعاً حدود ۷۰ حدیث است. البته در این نسخه‌های خطی، یک حدیث مشترک وجود ندارد و اسناد این نسخه‌ها مختلف است. (نک: استادی، ۱۳۹۹: پ، سراسر متن)

برخی نمونه‌های نسخه‌های خطی بدون اسناد هستند و برخی نمونه‌ها دارای سند منقول از عمر بن اذینه و برخی دیگر، منقول از معمر بن راشد هستند. در نسخه‌های قرن اخیر، برخی نسخه‌های نونویس، دارای اسناد ترکیبی (یعنی هم سند معمر و هم سند عمر بن اذینه) هستند. (نک: همان)

۲- طرح مسئله

بر اساس پژوهش‌های جدید نسخه‌شناسی کتاب‌های سلیم، اسناد عمر بن اذینه بر نسخه‌های خطی سلیم ساختگی و نونویس هستند و در دوره‌های متأخر و به دلیل مشکلات اسناد معمر بن راشد (از جمله افتادگی راویان و نیز سنی بودن راویان)، ایجاد و تعویض سند شده‌اند. (نک: استادی، ۱۳۹۹: ب، فصل دوم) برخی

پژوهش‌های دیگر که به گونه‌شناسی احادیث عمر بن اذینه پرداخته‌اند، این واقعیت تاریخی را به صورت مضاعف تأیید کرده‌اند. (فکوری، ۱۳۹۷: ۲۸)

اکنون روشن است که جز چند نسخه خطی مخدوش کتاب کنونی منسوب به سلیم (یعنی نسخه‌هایی با اسناد منتسب به شیخ طوسی)، همه نسخه‌های خطی کتاب‌های سلیم که دارای اسناد ابتدای کتاب و اسناد داخلی هستند، از معمر بن راشد نقل شده و عبارتند از:

۱. حدثنا الحسن بن ابی یعقوب الدینوری قال حدثنا ابراهیم بن عمر الیمانی قال اخبرنا معمر عن ابان عن سلیم بن قیس قال... .
  ۲. اخبرنا احمد بن المنذر قال حدثنا عبدالرزاق قال اخبرنا معمر عن ابان عن سلیم بن قیس قال... .
  ۳. حدثنا ابوبکر بن عبدالرزاق بن همام بن نافع الصنعانی الحمیری قال حدثنا ابوعروه معمر بن راشد عن ابان بن ابی عیاش عن سلیم بن قیس قال... .
  ۴. حدثني أبو طالب محمد بن صبيح بن رجاء قال أخبرني أبو عمرو عصمة بن أبي عصمة البخاري قال حدثنا أبو بكر أحمد بن المنذر بن أحمد الصنعاني بصنعاء شيخ صالح مأمون جاز إسحاق بن إبراهيم الدبري قال حدثنا أبو بكر عبدالرزاق بن همام بن نافع الصنعاني الحميري قال حدثنا أبو عمرو معمر بن راشد البصري... . (برای اطلاع بیشتر نک: استادی، ۱۳۹۹: پ، سراسر متن)
- به جز مشکلات رجالی و سندی اسناد معمر بر کتاب کنونی سلیم، (نک: استادی، ۱۳۹۹: ب، فصل دوم) اکنون لازم است پژوهشی مستقل درباره گونه‌شناسی احادیث معمر بن راشد نیز انجام شود تا ضمن آن، نسبت ارتباط وی با سلیم و راویان سلیم مشخص شود. به همین منظور، به احادیث معمر بن راشد در منابع شیعی و نیز گونه‌شناسی آن‌ها می‌پردازیم.

۳- پیشینه

افزون بر برخی آثار که در مقدمه ذکر شد، نوشته‌ها و مقالاتی از گذشته تا کنون درباره سلیم و کتاب وی نگاشته و حدود پنجاه اثر در مآخذشناسی سلیم بن قیس معرفی شده است. (نک: استادی، ۱۳۹۹: ج، سراسر متن) مقاله «بررسی انتساب سند کتاب سلیم به شیخ طوسی» (علوم حدیث، دوره بیست و ششم،

شماره ۱- شماره پیاپی ۹۹) دربارهٔ راویان و اسناد نسخه‌های خطی این کتاب و مقاله «عمر بن اذینه و گونه‌شناسی روایات او در غیر از کتاب سلیم» (سخن تاریخ، سال دوازدهم) دربارهٔ گونه‌شناسی روایات معمر بن راشد در منابع شیعی، به عنوان راوی دیگر کتاب سلیم که هم‌عرض راوی دیگر یعنی عمر بن اذینه در اسناد کتاب سلیم است، پژوهشی یافت نشد و مقاله حاضر، اولین پژوهش در این موضوع است.

۴- احادیث معمر بن راشد

ابوعروه معمر بن راشد ازادی حدانی بصری (م ۱۵۳ق) از بیش‌تر تابعان، حدیث نقل کرده است (العسقلانی، بی تا: ۵۴/۴) و بسیاری از بزرگان حدیث به ویژه صنعانیان از او روایت کرده‌اند. وی، از راویان اهل سنت و مورد اعتماد شیعه (نک: خویی، ۱۴۰۳: ۲۶۴/۱۸ و ۲۶۵) و سنی (نک: المزی، ۱۴۲۲: ۳۰۳/۲۸) است. روایات معمر بن راشد که اکنون در دسترس است، زیادند و در منابع شیعه و سنی ذکر شده‌اند. بنا بر این، احادیث معمر را می‌توان در دو حوزه حدیث شیعه و سنی به صورت جداگانه بررسی کرد. چون نوشتار حاضر دربارهٔ نسبت ارتباط معمر و کتاب‌های سلیم است، باید بررسی احادیث معمر به گونه‌ای انجام شود که این نسبت بهتر تبیین گردد و گونه‌شناسی روایات وی نیز در دو حوزه شیعه و عامه تفکیک و روشن شود.

۴-۱- احادیث معمر در کتاب‌های کنونی سلیم

از نمونه‌های هفت‌گانه نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم، جدای از چند نسخه متأخر که اسناد درهم و نونویس مشترک دارند، تنها نسخه‌های گروه ب شامل سند منقول از معمر بن راشد هستند. احادیث این گروه، از ۲۲ حدیث تا ۴۷ حدیث متغیر است.

جدول نمونه‌های کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس

گروه	نمونه	نسخه‌برداری سال	نسخه‌بردار یا شخص ناقل	تعداد حدیثی احادیث	متفاوت کل احادیث	مشارک کل احادیث موجود	تعداد نسخه	قدیمی‌ترین نسخه
گروه	ج	۱	نامشخص (بی سند)	۷	۶۳	۰	۱۵	۱۰۳۶ ق
	ج	۲	(بی سند) کاتب ابو محمد رمانی	۳۲	۲۸	۰	۱۵	۱۰۳۶ ق
گروه	ب	۳	محمد بن صبیح	۲۲	۴۸	۰	۵	۱۰۵۹ ق
	ب	۴	محمد بن صبیح + دینوری	۴۲	۲۸	۰	۱۰	۹۱۸ ق
	ب	۵	محمد بن صبیح + دینوری	۴۷	۲۳	۰	۱۰	۱۲۸۲ ق
ایکس		۶	نامشخص	X+۵	نامشخص ص	۰	۰	نامشخص ص
الف	۷	۴۶۰ ق	منسوب به شیخ طوسی	۴۸	۲۲	۰	۷	۱۰۸۱ ق
درهم	۸	۱۴۱۵ ق	محمد باقر انصاری زنجانی	۹۹	۲۹	-	چاپ	۱۴۱۵ ق

در بیش‌ترین حالت، تعداد احادیث گروه ب، این شماره احادیث (مطابق شماره حدیث چاپ انصاری؛ نک: سلیم، ۱۴۱۵: فهرست) با سند معمر بن راشد ذکر شده‌اند:

۱، ۳، ۴، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۵۸. (برای اطلاع بیش‌تر و دقیق‌تر نک: استادی، ۱۳۹۹: پ، ح).

۴-۲- احادیث معمر در منابع شیعه (به جز کتاب سلیم)

منابع روایی و حدیثی شیعه شامل چند دوره می‌شوند که منابع متأخر شامل منابع نخستین و میانی هستند. از طرفی، چون حوزه بررسی ما یعنی کتاب سلیم و معمر بن راشد به بررسی منابع نخستین و میانی مرتبط است، تمامی منابع روایی و حدیثی شیعه تا قرن هشتم، با موضوعات مرتبط و نامرتب پیرامون نام «معمر» و احادیث «معمر بن راشد» جست‌وجو شد.

ابتدا باید توجه کرد که در منابع حدیثی شیعه، راویان متعددی با نام «معمر» وجود دارند، مانند: ۱- معمر بن سلیمان، ۲- معمر بن خیثم، ۳- معمر بن زائدة، ۴- معمر بن خدیجه، ۵- معمر بن یحیی، ۶- معمر بن خلاد، ۷- معمر بن قتادة، ۸- معمر بن زیاد، ۹- معمر بن راشد. این افراد با نسبشان در اسناد روایات آمده‌اند، ولی در مواردی نیز فقط با نام «معمر» درج شده‌اند. این موارد در شخص معمر بن راشد نسبتاً بسیار زیاد است و باید از قراین دیگر مانند راویان میانی و نیز قائل یا معصوم اولیه، هویت «معمر» را بشناسیم، همانند مورد زیر که نام «معمر» به تنهایی آمده است: «عَنْ مُعَمَّرٍ قَالَ: قَالَ أَبُو الْحَسَنِ الرَّضَاءُ: إِنَّ يُونُسَ لَمَّا أَمَرَهُ اللَّهُ بِمَا أَمَرَهُ فَأَعْلَمَ قَوْمَهُ فَأَظْلَمَهُمُ الْعَذَابُ فَفَرَّقُوا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ...». (عیاشی، ۱۳۸۱: ۲/۱۳۷)

در این مورد، از قرینه امام رضا علیه السلام مشخص می‌شود که راوی، «معمر بن خلاد» است؛ زیرا معمر بن خلاد، راوی امام رضا علیه السلام است و از نظر طبقه، با معمر بن راشد تفاوت دارد؛ همان گونه که خوبی نیز در المعجم بیان کرده است: «وعد معمر بن خلاد في رجاله من أصحاب الرضا علیه السلام. وعده البرقي من أصحاب الكاظم علیه السلام. روى عن أبي الحسن الرضا علیه السلام، وروى عنه علي بن الحسين... هو من رواة النص على أبي جعفر الثاني علیه السلام. الكافي: الجزء ۱، كتاب الحجّة ۴، باب الإشارة و النص على أبي جعفر الثاني علیه السلام ۷۳، الحديث ۲ و ۶». (خوبی، ۱۴۰۳: ۱۹/۲۸۶)

با جست‌وجوی مفصلی که صورت گرفت، روایات و احادیث متعلق به معمر بن راشد در این منابع شیعی یافت شد (مکرر و نامکرر):

- ۱- مناقب سلیمان کوفی (نک: ج ۱، ص ۱۲۰، ۲۱۶، ۲۱۹، ۲۴۳، ۴۴۱، ۴۴۲، ۵۰۸، ۵۱۶، ۵۲۶، ۵۳۰، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۵۶؛ و ج ۲، ص ۴۲، ۲۳۴، ۳۰۶، ۳۲۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۹۶، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۸۱).

- ۲- کافی کلینی (نک: ج ۲، ص ۱۳۰، ۱۴۸، ۳۰۸، ۳۱۶، ۳۲۰؛ ج ۵ ص ۸، ۴۸).
- ۳- المسترشد فی الامامة (نک: ص ۱۲۵، ۲۷۴، ۲۸۵، ۲۸۷، ۵۹۶، ۶۸۱).
- ۴- کتاب الغیبة (نک: ص ۶۸، ۷۴، ۷۵، ۸۱، ۸۳).
- ۵- شرح الاخبار (نک: ج ۲، ص ۲۳۹ و ج ۳، ۳۹۴).
- ۶- امالی صدوق (نک: ص ۱۱۲، ۲۱۸).
- ۷- خصال صدوق (نک: ج ۱، ص ۱۱۹ و ج ۲، ص ۴۷۴).
- ۸- معانی الاخبار صدوق (نک: ج ۱، ص ۳۰۵).
- ۹- علل الشرايع (نک: ج ۱، ص ۵۷، ۲۴۹).
- ۱۰- كفاية الاثر (نک: ص ۲۴۱).
- ۱۱- الإختصاص (نک: ص ۱۱۲، ۱۲۴، ۱۶۰).
- ۱۲- الجَمَل وَ النُّصرة (نک: ص ۲۹۷).
- ۱۳- ارشاد مفید (نک: ج ۱، ص ۷۶؛ ج ۲، ص ۱۴۴).
- ۱۴- مائة منقبة (نک: ص ۱۴۸).
- ۱۵- كنز الفوائد (نک: ج ۲، ص ۱۸۰).
- ۱۶- تهذيب، استبصار و المبسوط طوسی (طوسی، تهذيب الأحكام، ج ۴، ص ۱۶۴ و ۱۸۳؛ الإستبصار، ج ۲، ص ۸۰؛ المبسوط في فقه الإمامية، ج ۱، ص ۲۷۷).
- ۱۷- امالی طوسی (نک: ص ۳۰۹، ۳۷۷، ۳۸۷).
- ۱۸- كتاب الغيبة طوسی (نک: ص ۴۶۶).
- ۱۹- إختیار معرفة الرجال (نک: ص ۳۳۳).
- ۲۰- الإختجاج على أهل اللجاج (نک: ص ۴۷).
- ۲۱- اعلام الوری (نک: ص ۴۳۰).
- ۲۲- بشارة المصطفى (نک: ص ۱۴۷، ۲۱۵، ۲۵۳).
- ۲۳- الثاقب فی المناقب (نک: ص ۵۸، ۳۵۶).
- ۲۴- مناقب شهر آشوب (نک: ج ۱، ص ۲۵۶؛ ج ۲، ص ۱۰۷؛ ج ۳، ص ۱۳، ۲۰۲، ۳۲۲، ۳۴۴، ۳۶۲، ۳۶۳؛ ج ۴، ص ۱۵۳).
- ۲۵- جامع الاخبار (نک: ص ۴۴).
- ۲۶- عُمْدَةُ عُیُونِ صِحاحِ الْأَخْبَار (نک: ص ۳۶۸، ۳۹۷).
- ۲۷- اليقين (نک: ج ۱، ص ۴۲۴).

۵ - معمر بن راشد و گونه‌شناسی روایات او

برای بررسی اصالت کتاب‌های کنونی منسوب به سلیم که به سند معمر بن راشد مستند شده‌اند و نیز نسبت معمر به عنوان راوی دوم کتاب‌های منسوب به سلیم باید دانست که وضعیت سلیم بن قیس و نیز ابان بن ابی عیاش در روایات معمر بن راشد با منابع شیعی چگونه است؟ برای تحلیل وضعیت کتاب‌های کنونی سلیم نیز باید دانست که گونه‌شناسی احادیث معمر چگونه است؟ احادیث معمر موجود در منابع شیعه شامل چه موضوعاتی می‌شوند؟ آیا این موضوعات با کتاب‌های کنونی سلیم هم‌خوانی دارند یا خیر؟

اشاره شد که در کل منابع شیعه، حدود ۳۰ عنوان کتاب، روایات و احادیثی از معمر بن راشد وجود دارد. اکنون روایات معمر در هر عنوان کتاب را به ترتیب تاریخ اعلامی برای کتاب یا مؤلف بررسی می‌کنیم. به جز بررسی سابقه روایت و حدیث در منابع شیعه و سنی، موضوعات احادیث را نیز بر اساس جدولی در پایان نوشتار ذکر خواهیم کرد تا با توجه به نتایج بررسی‌ها بتوانیم به گونه‌شناسی احادیث معمر بن راشد دست پیدا کنیم. این بررسی‌ها به صورت مفصل و مکتوب انجام شد که اسناد آن در صد صفحه موجود است، اما برای جلوگیری از طولانی شدن نوشتار، فقط جمع‌بندی آن در این جا بیان می‌شود.

۵-۱ - جمع‌بندی احادیث معمر بن راشد در منابع شیعه

از قرن اول تا چهارم هجری قمری (به جز کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس)، منبع حدیثی از شیعه یافت نشد که حدیثی از معمر بن راشد داشته باشد، هر چند منابع انگشت‌شماری منسوب به این دوران وجود دارد.

در کل منابع موجود شیعه از قرن چهارم تا هشتم که بررسی شد، از شخص «معمر بن راشد» یعنی «تنها راوی دوم» در نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم، فقط حدود ۷۵ روایت غیر تکراری از حدود ۱۹ نفر راوی وجود دارد. با توجه به این که احادیث «معمر بن راشد از ابان از سلیم» در کتاب الغیبة نعمانی (نک: نعمانی، ۱۳۹۷: ۵۷-۱۱۰) جعلی و نونویس هستند و پس از قرن ششم به کتاب الغیبة نعمانی افزوده شده‌اند، (نک: استادی، ۱۳۹۹: ۴۰۰؛ همو، ۱۴۰۰: ج، سراسر متن) تعداد روایات غیر تکراری معمر بن راشد، در کل منابع شیعه تا قرن

هشتم، حدود ۷۰ روایت از حدود ۱۸ نفر راوی است. این راویان عبارتند از:
 ۱- اباعبدالله [الصادق] علیه السلام، ۲- ابن ابی نجیح، ۳- ابن طاوس، ۴- ابی یحیی،
 ۵- ابی جعفر [باقر] علیه السلام، ۶- اسماعیل بن معاویه، ۷- ایوب، ۸- الجریری، ۹- راشد،
 ۱۰- زهری، ۱۱- سفیان الثوری، ۱۲- عثمان الجزری، ۱۳- علی بن زید، ۱۴- عمرو
 بن عبید، ۱۵- قتاده، ۱۶- محمد بن المنکدر، ۱۷- محمد بن شهاب، ۱۸- وهب بن
 منیه.

قبل از هر چیز باید دانست حدود نیمی از روایات معمر بن راشد که به فضایل
 اهل بیت مرتبط هستند، در منابعی وجود دارند که این منابع، از نظر اصالت یا
 انتساب به مؤلف یا زمان تألیف، مخدوش هستند، مانند: مناقب منسوب به
 سلیمان کوفی یا البراهین الصریحة و المناقب الفصیحة (نک: استادی، ۱۳۹۸:
 سراسر متن)، المسترشد فی الامامة منسوب به طبری (نک: استادی، ۱۴۰۰: چ،
 سراسر متن)، الاختصاص منسوب به شیخ مفید. (نک: حیدری مزرعه، ۱۳۹۷:
 سراسر متن) برخی از روایات معمر بن راشد، همان گونه که اشاره شد، در برخی
 منابع همانند الغیبة نعمانی، نونویس و جعلی هستند.

برای توجه بهتر و دقیق‌تر و تأمل در سیر پیدایش احادیث معمر در منابع شیعه،
 جدولی اختصاری از اطلاعات بررسی‌های گذشته ترسیم می‌شود:

جدول کل روایات معمر در منابع شیعه نخستین

ردیف	ملاحظات	راوی پس از معمر بن راشد	عنوان کتاب	سابقه در منابع		موضوع حدیث
				شیعه	سنی	
۱	-	قتاده	مناقب سلیمان کوفی	ندارد	مشابه	کرامت پیامبر(ص)
۲	-	ایوب عن مجاهد	مناقب سلیمان کوفی	ندارد	مشابه	فضایل علی <small>علیه السلام</small>
۳	تکراری	ایوب عن مجاهد	مناقب سلیمان کوفی	ندارد	مشابه	فضایل علی <small>علیه السلام</small>
۴	-	عمرو عن الحسن	مناقب سلیمان کوفی	ندارد	مشابه	فضایل علی <small>علیه السلام</small>
۱	-	ابن ابی نجیح عن مجاهد	مناقب سلیمان کوفی	مشابه	مشابه	فضایل اهل بیت
۲	-	زهری عن ابن عباس	مناقب سلیمان	ندارد	ندارد	فضایل علی <small>علیه السلام</small>

			کوفی			
فضایل علی ﷺ	دارد	ندارد	مناقب سلیمان کوفی	عثمان الجزری	-	۳
غدیر - امامت	مشابه	ندارد	مناقب سلیمان کوفی	علی بن زید عن عدی بن ثابت	-	۴
امامت	دارد	دارد	مناقب سلیمان کوفی	ابن طاوس عن ابیه عن بریده	-	۵
فضایل علی ﷺ	دارد	دارد	مناقب سلیمان کوفی	قتاده	-	۶
امامت	مشابه	ندارد	مناقب سلیمان کوفی	قتاده و علی بن زید بن جدعان	-	۷
امامت	مشابه	ندارد	مناقب سلیمان کوفی	علی بن زید عن سعید بن مسیب	تکراری	۸
امامت	مشابه	ندارد	مناقب سلیمان کوفی	قتاده عن علی بن زید عن سعید	تکراری	۹
امامت	مشابه	ندارد	مناقب سلیمان کوفی	قتاده و احمد و علی بن زید عن سعید	تکراری	۱۰
فضایل علی ﷺ	دارد	ندارد	مناقب سلیمان کوفی	ایوب عن ابی زید و عکرمه عن رجل	-	۱۱
فضایل اهل بیت + طعن بنی امیه	ندارد	مشابه	مناقب سلیمان کوفی	زهری عن ابن عباس	-	۱۲
لعن معاویه	مشابه	ندارد	مناقب سلیمان کوفی	ایوب عن عکرمه	-	۱۳
لعن معاویه	مشابه	ندارد	مناقب سلیمان کوفی	ایوب عن عکرمه	تکراری	۱۴
غدیر - امامت	مشابه	ندارد	مناقب سلیمان کوفی	علی بن زید عن عدی بن ثابت	تکراری ۸	۱۵
امامت	دارد	دارد	مناقب سلیمان کوفی	ابن طاوس عن ابیه عن بریده	تکراری ۹	۱۶
فضایل علی ﷺ	دارد	قرن ۶	مناقب سلیمان کوفی	زهری عن ابن مسیب	-	۱۷
فضایل علی ﷺ	دارد	ندارد	مناقب سلیمان کوفی	عثمان الجزری عن مقیس	-	۱۸
فضایل علی ﷺ	ندارد	ندارد	مناقب سلیمان کوفی	زهری عن ابن عباس	-	۱۹

			کوفی			
فضایل علی <small>علیه السلام</small>	ندارد	ندارد	مناقب سلیمان کوفی	زهري عن ابن عباس	تكراری ۶	۲
فضایل علی <small>علیه السلام</small>	مشابه	ندارد	مناقب سلیمان کوفی	زهري عن سالم بن عبدالله	-	۲
اخلاق	ندارد	دارد	کافی کلینی	زهري	-	۲
اخلاق	دارد	دارد	کافی کلینی	زهري	-	۲
اخلاق	ندارد	دارد	کافی کلینی	زهري	-	۲
شمشیر	ندارد	دارد	کافی کلینی	ابى جعفر [باقر] <small>علیه السلام</small>	-	۲
اسب	ندارد	دارد	کافی کلینی	ابى جعفر [باقر] <small>علیه السلام</small>	-	۲
فضایل علی <small>علیه السلام</small>	مشابه	ندارد	المسترشد	زهري عن عبدالله بن عتبة	-	۲
فضایل اهل بیت	مشابه	ندارد	المسترشد	ابن ابى نجیح عن مجاهد	-	۲
تاریخ	مشابه	ندارد	المسترشد	زهري	-	۲
فضایل علی <small>علیه السلام</small>	دارد	دارد	المسترشد	زهري عن عبدالله بن عبدالله	-	۳
فضایل علی <small>علیه السلام</small>	ندارد	ندارد	المسترشد	سفیان الثوری	-	۳
فضایل علی <small>علیه السلام</small>	ندارد	ندارد	المسترشد	زهري عن سعید بن مسیب	-	۳
امامت	دارد	دارد	المسترشد	زهري عن عبدالله بن عبدالله	-	۳
امامت، فضایل	ندارد	ق ۷ بعد	الغیبة نعمانی	ابان بن ابى عیاش عن سلیم	-	۳
امامت، فضایل	ندارد	ق ۷ به بعد	الغیبة نعمانی	ابان بن ابى عیاش عن سلیم	-	۳
امامت، فضایل	ندارد	مشابه	الغیبة نعمانی	ابان بن ابى عیاش عن سلیم	-	۳
امامت، فضایل	ندارد	ندارد	الغیبة نعمانی	ابان بن ابى عیاش عن سلیم	-	۳
امامت، فضایل	ندارد	ق ۷ به بعد	الغیبة نعمانی	ابان بن ابى عیاش عن سلیم	-	۳
ابى بکر	با	ندارد	شرح الاخبار	الزهري عن	-	۳

	تفاوت			عبیدالله بن عبدالله بن عتبہ		
مهدی ﷺ	دارد	ق ۷ به بعد	شرح الاخبار	الزهری عن محمد بن بشار	-	۴
فضایل اهل بیت	ندارد	دارد	امالی صدوق	اسماعیل بن معاویة عن نافع	-	۴
فضایل اهل بیت	ندارد	دارد	امالی صدوق	ابا عبدالله الصادق ﷺ	-	۴
مرگ و معاد	ندارد	مشابه ق ۶	خصال صدوق	زهری	-	۴
امامت، ۱۲ امام	مشابه	مشابه	خصال صدوق	وهب بن منیه	-	۴
روزه دار مفطر	دارد	ندارد ۱۲	معانی الاخبار صدوق	الجزیری عن ابی العلاء بن الشخیر	-	۴
داستان شعیب	تفاوت زیاد	ندارد ۱۲	علل الشرایع صدوق	زهری عن انس	-	۴
اجزاء اسلام	با تفاوت	ندارد ۱۲	علل الشرایع صدوق	قتاده عن انس بن مالک	-	۴
طب، امامت	ندارد	ندارد ۱۲	کفایة الاثر	زهری	-	۴
مباهله	ندارد	ندارد ۱۲	الاختصاص	محمد بن المنکدر عن ابيه	-	۴
قسم خوردن	دارد	ندارد ۱۰	الاختصاص	ابن طاوس عن ابيه	-	۵
صلوات	با تفاوت	ندارد ۱۲	الاختصاص	اییه عن عبیدالله بن ابی رافع	-	۵
تاریخ جمل	ندارد	ندارد	الجمل مفید	عمرو بن عبید عن الحسن البصری	-	۵
جنگ بدر	با تفاوت	ندارد ۷	الارشاد مفید	الزهری	-	۵
فضایل اهل بیت	دارد ۶	ندارد ۷	الارشاد مفید	الزهری	-	۵
فضایل علی ﷺ	ندارد	ق ۷ به بعد	مائة منقبة	الزهری عن ابوبکر عبدالله بن الرحمان	-	۵
امامت	با تفاوت	ندارد ۱۲	کنز الفوائد	الزهری عن عوف بن مالک	-	۵

۵	-	محمد بن شهاب عن زهري	تهذيب، استبصار، المبسوط	ق ۷ به بعد	ندارد	فقه، روزه
۵	-	الزهري عن سعيد بن المسيب	امالي طوسي	دارد	دارد	فقه، چاه
۵	-	الزهري عن سالم	امالي، خلاف، المؤتلف	دارد	دارد	فقه، بيع
۶	-	الزهري عن عبيد الله بن عبدالله	امالي طوسي	با تفاوت	با تفاوت	فضايل علي ؑ
۶	-	ابن طاوس عن علي بن عبدالله	الغيبه طوسي	دارد	دارد	خروج مهدي ؑ
۶	-	علي بن زيد عن سعيد بن المسيب	اختيار معرفة الرجال	ندارد ۱۲	ندارد	سجده؛ سجاده ؑ
۶	-	الزهري عن سعيد بن المسيب	اختيار معرفة الرجال	ندارد ۱۲	ندارد	سجده؛ سجاده ؑ
۶	-	علي بن زيد عن سعيد بن المسيب	اختيار معرفة الرجال	ندارد ۱۲	ندارد	سجده؛ سجاده ؑ
۶	تكراري امالي	ابا عبدالله ؑ	الاحتجاج	دارد	ندارد	فضايل اهل بيت
۶	-	-	اعلام الوري	ندارد ۱۲	دارد	عاشورا
۶	-	الزهري عن عبدالله بن عباس	بشارة المصطفى	مشابه	ندارد	فضايل علي ؑ
۶	-	الزهري عن عروة	بشارة المصطفى	ندارد ۱۲	با تفاوت	فضايل علي ؑ
۶	تكراري امالي	الزهري عن عبيد الله بن عبدالله	بشارة المصطفى	با تفاوت	دارد	فضايل علي ؑ
۷	-	الزهري عن سعيد بن المسيب	الثاقب في المناقب	ندارد ۱۲	ندارد	فضايل علي ؑ
۷	تكرار كشي	الزهري عن سعيد بن المسيب	الثاقب في المناقب	دارد	ندارد	فضايل علي ؑ
۷	-	ابن ابي نجيح عن مجاهد	مناقب ابن شهر آشوب	ق ۷ به بعد	دارد	فضايل علي ؑ
۷	-	قتادة عن عطاء	مناقب ابن شهر آشوب	ندارد	ق ۵ به	فضايل علي ؑ

	بعد					
۷	-	زهری عن عبدالله	مناقب ابن شهر آشوب	ق ۷ به بعد	دارد	فضایل علی <small>علیه السلام</small>
۷	-	زهری عن عروه	مناقب ابن شهر آشوب	دارد	دارد	دارد
۷	-	قتاده عن انس	مناقب ابن شهر آشوب	ندارد	مشابه	فضایل اهل بیت
۷	-	ایوب عن عکرمة	مناقب ابن شهر آشوب	ق ۱۱ به بعد	دارد	فضایل علی <small>علیه السلام</small>
۷	-	زهری عن عروه	مناقب ابن شهر آشوب	ندارد	ندارد	تاریخ
۷	-	زهری	مناقب ابن شهر آشوب	ق ۷ به بعد	دارد	تاریخ
۸	-	زهری عن شیبۀ بن نعمۀ	مناقب ابن شهر آشوب	ق ۱۱ به بعد	ندارد	فضایل علی <small>علیه السلام</small>
۸	تکراری امالی	اباعبدالله <small>علیه السلام</small>	جامع الاخبار	دارد	ندارد	فضایل اهل بیت
۸	تکراری مناقب	الزهری عن عروه	الثاقب فی المناقب	دارد	دارد	دارد
۸	-	الزهری عن محمد بن بشار	الثاقب فی المناقب	ق ۷ به بعد	دارد	فضایل اهل بیت
۸	-	ابی یحیی عن مجاهد	الیقین	ق ۷ به بعد	ندارد	فضایل اهل بیت

۲-۵- نتایج بررسی احادیث معمر در منابع شیعه

نتایج بررسی روایات هفتادگانه معمر بن راشد در منابع شیعی از ابعاد مختلف عبارتند از:

۱- به جز احادیث جعلی سلیم بن قیس در کتاب الغیبه نعمانی که از کتاب کنونی سلیم به آن افزوده شده اند، هیچ حدیثی از معمر بن راشد به نقل از سلیم

بن قیس در منابع شیعه (و حتی سنی) وجود ندارد. هم‌چنین هیچ حدیثی از معمر بن راشد به نقل از ابان بن ابی عیاش در منابع شیعی وجود ندارد. روایات سلیم و ابان در منابع شیعه، همه به نقل از عمر بن اذینه هستند که البته ارتباطی با کتاب کنونی سلیم ندارند. (نک: استادی، ۱۳۹۹: ب) روایات معمر بن راشد از ابان بن ابی عیاش در منابع عامه نیز جز موارد انگشت‌شمار، همگی در حوزه مسائل و موضوعات فقهی هستند.

با توجه به بررسی‌هایی که گذشت، درصد احادیث معمر به روایانی که از آن‌ها حدیث نقل کرده است، با احتساب احادیث برساخته و نونویس کتاب الغیبة از ابان عبارتند از:

زهري = ۴۸ درصد.

قتاده و ایوب و ابن طاوس و ابن ابی نجیح و علی بن زید = ۲۵/۵ درصد.

ابان = ۶/۵ درصد (فقط در کتاب الغیبة نعمانی است).

بقیه راویان = ۲۰ درصد.

۲- با این که معمر بن راشد، سنی‌مذهب و از بزرگان راویان عامه است، اما ۴۰ درصد احادیث معمر منقول در منابع شیعه، در منابع اهل تسنن وجود ندارند. هم‌چنین متن ۲۸ درصد دیگر احادیث در منابع اهل سنت نیست، اما احادیث مشابه یا با تفاوت زیاد از آن‌ها وجود دارند. بنا بر این، تنها ۳۲ درصد احادیث معمر موجود در منابع شیعه، در منابع قرون نخستین یا منابع بعدی وجود دارند.

۳- حدود ۵۰ درصد احادیث معمر بن راشد که در برخی منابع وجود دارد، در منابع نخستین شیعه تا قرن ۱۱ و ۱۲ وجود ندارند یعنی جزء متفردات از او محسوب می‌شوند. هم‌چنین حدود ۱۸ درصد دیگر احادیث معمر در منابع نخستین تا قرن ۷ وجود ندارند و پس از قرن هفتم در کتاب‌ها مطرح و درج شده‌اند. ۱۲ درصد احادیث معمر نیز به صورت مشابه یا با تفاوت، در منابع شیعه وجود دارند. بنا بر این، (با توجه به احادیث موجود معمر بن راشد که نشانی آن‌ها

۱. نک: فصل احادیث کتاب الجامع معمر بن راشد و نسبت آن با سلیم و ابان در: کاظم استادی، *درباره راویان و اسناد سلیم*، قم، ۱۳۹۹.

پیش‌تر بیان شد)، تنها ۲۰ درصد احادیث معمر بن راشد، سابقه‌ای در دیگر منابع شیعه دارند و بقیه آن‌ها جزء متفرقات احادیث هستند.

۴- حدود ۴۵/۵ درصد احادیث معمر بن راشد در منابع شیعه، درباره فضایل حضرت علی علیه السلام و اهل بیت، ۱۶ درصد امامت و ۲/۷ درصد درباره مهدی (عج) هستند. حدود ۳۳ درصد احادیث معمر دارای موضوعات متفرقه هستند. تنها ۲/۷ درصد یعنی دو حدیث کوتاه، با موضوع مطاعن، در احادیث معمر وجود دارد که درباره طعن به بنی‌امیه و لعن معاویه بن ابی‌سفیان است.

۶- نتیجه‌گیری

ابان بن ابی‌عیاش و معمر بن راشد و راوی اصلی وی یعنی عبدالرزاق بن همام، همگی از راویان عامه هستند. بیش‌تر احادیث معمر در الجامع و منابع اهل سنت درباره فقه است. هیچ حدیثی به نقل از ابان بن ابی‌عیاش و سلیم بن قیس از معمر بن راشد در منابع شیعه و سنی وجود ندارد. به این سه دلیل، به نظر می‌رسد که اسناد معمر برای احادیث کتاب‌های کنونی منسوب به سلیم، ساختگی یا نادرست باشند.

با حسن ظن می‌توان گفت که احتمالاً کسی که کتاب سلیم را تدوین کرده، تک حدیثی کوتاه با اسناد معمر در فضایل اهل بیت در نسخه خطی نوشته است. این سند یک حدیث، در نسخه برداری‌های بعدی کتاب به عنوان اسناد کل کتاب سلیم پنداشته شده است و این اسناد بعدها دست به دست برای کتاب منسوب به سلیم نسخه‌نویسی شده‌اند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

کتاب‌نامه

۱. ابن شاذان، محمد بن احمد، (۱۴۰۷ق)، مائة منقبة من مناقب أمير المؤمنين، قم: مدرسة الإمام المهدي علیه السلام.
۲. ابن شهر آشوب، محمد بن علی، (۱۳۷۹ق)، مناقب آل أبي طالب، قم: علامه.
۳. ابن طاووس، (۱۴۱۳ق)، اليقين باختصاص مولانا علی علیه السلام، قم: دار الكتاب.
۴. ابن غضائری، احمد بن الحسين، (۱۴۲۲ق)، رجال ابن الغضائری، به کوشش: حسینی جلالی، قم: دار الحديث.
۵. استادی، کاظم، (۱۳۹۸ش)، «البراهین الصریحة و محمد بن سلیمان کوفی»، حدیث حوزه، شماره ۱۹.
۶. استادی، کاظم، (۱۳۹۹ش)، الف: درباره اسناد سلیم، قم: کتاب‌خانه دار الحديث.
۷. استادی، کاظم، (۱۳۹۹ش)، ب: درباره راویان سلیم، قم: کتاب‌خانه دار الحديث.
۸. استادی، کاظم، (۱۳۹۹ش)، پ: درباره نسخه‌های خطی منسوب به سلیم، قم: کتاب‌خانه دار الحديث.
۹. استادی، کاظم، (۱۳۹۹ش)، ت: «معرفی نسخه‌های خطی سلیم»، میراث شهاب، شماره ۹۹.
۱۰. استادی، کاظم، (۱۳۹۹ش)، ث: نسبت منابع نخستین و سلیم، قم: کتاب‌خانه دار الحديث.
۱۱. استادی، کاظم، (۱۳۹۹ش)، ج: مأخذشناسی سلیم و کتاب او، قم: ارزشمند.
۱۲. استادی، کاظم، (۱۳۹۹ش)، ح: نسخه‌های خطی منسوب به سلیم، قم: کتاب‌خانه دار الحديث.
۱۳. استادی، کاظم، (۱۴۰۰ش)، ب: «بررسی انتساب سند کتاب سلیم به شیخ طوسی»، علوم حدیث، دوره ۲۶، شماره ۱، شماره پیاپی ۹۹، صص ۱۵۰-۱۷۷.
۱۴. استادی، کاظم، (۱۴۰۰ش)، ج: «روایات سلیم بن قیس در الغیبه نعمانی و بررسی وضعیت استثنایی آن در میان روایات دیگر»، اعتبارسنجی حدیث، دوره دوم، شماره ۴.
۱۵. استادی، کاظم، (۱۴۰۰ش)، چ: «بازشناسی مؤلف کتابی که المسترشد خوانده می‌شود»، پژوهش‌های قرآن و حدیث، دانشگاه تهران، دوره پنجاه و چهارم، شماره ۲.
۱۶. الحافظ ابن البطریق، (۱۴۰۷ق)، عمدة عیون صحاح الأخبار، قم: مؤسسه نشر اسلامی.
۱۷. حیدری مزرعه آخوند، محمد علی، (۱۳۹۷ش)، «کاوشی در پدیدآوردن کتاب الاختصاص»، حدیث پژوهی، سال دهم، شماره ۲۰.
۱۸. خزاز رازی، علی بن محمد، (۱۴۰۱ق)، کفایة الأثر، قم: بیدار.
۱۹. خوبی، ابوالقاسم، (۱۹۸۳م/۱۴۰۳ق)، معجم رجال الحديث، بیروت (چاپ افسست قم).
۲۰. سبزواری، محمد بن محمد، (۱۳۷۲)، جامع الأخبار، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.

۲۱. سلیم بن قیس، (۱۴۱۵ق)، کتاب سلیم بن قیس الهلالي، قم: الهادی.
۲۲. صدوق، محمد بن علی، (۱۳۷۶ش)، الأمالی، تهران: کتابچی.
۲۳. صدوق، محمد بن علی، (۱۳۷۹ق)، معانی الاخبار، قم: جامعه مدرسین.
۲۴. صدوق، محمد بن علی، (۱۳۸۹ق)، خصال، تهران: مکتبه الصدوق.
۲۵. صدوق، محمد بن علی، (بی تا)، علل الشرایع، نجف: مکتبه الحیدریه.
۲۶. طبرسی، أحمد بن علی، (۱۴۰۳ق)، الاحتجاج، تعلیق: السيد محمدباقر الخراسان، مشهد: المرتضی.
۲۷. طبرسی، فضل بن حسن، (۱۴۱۷ق)، اعلام الوری باعلام الهدی، قم: مؤسسه آل البيت.
۲۸. طبری، ابن رستم، (۱۴۱۵ق)، المسترشد، تهران: مؤسسه الثقافه الاسلامیه لکوشانبور.
۲۹. طبری، عمادالدین، (۱۳۸۳ق)، بشاره المصطفی لشبعة المرتضی، نجف: الحیدریه.
۳۰. طوسی، محمد بن حسن، (۱۳۸۷ق)، المبسوط فی فقه الإمامیه، تهران: المکتبه المرتضویه.
۳۱. طوسی، محمد بن حسن، (بی تا)، الإستبصار، قم: نشر معارف.
۳۲. طوسی، محمد بن حسن، (۱۳۸۲ق)، اختیار معرفة الرجال، قم: آل البيت.
۳۳. طوسی، محمد بن حسن، (۱۴۱۴ق)، الامالی، قم: دار الثقافه.
۳۴. طوسی، محمد بن حسن، (۱۴۲۹ق)، الغیبه، قم: مؤسسه معارف اسلامیه.
۳۵. طوسی، محمد بن علی بن حمزه، (۱۳۷۱ش)، الثاقب فی المناقب، قم: انصاریان.
۳۶. طوسی، محمد بن حسن، (۱۳۹۰ق)، تهذیب الاحکام، به کوشش: حسن موسوی خراسان، تهران: بی نا.
۳۷. عسقلانی، ابن حجر، (بی تا)، تهذیب التهذیب، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۳۸. عیاشی، محمد بن مسعود، (۱۳۸۱ق)، تفسیر عیاشی، تهران: المکتبه العلمیه الاسلامیه.
۳۹. فکور، علی جمعه، (۱۳۹۷ش)، «عمر بن اذینه و گونه شناسی روایات او در غیر از کتاب سلیم»، سخن تاریخ، سال دوازدهم، شماره ۲۸.
۴۰. قندهاری، محمد، (۱۳۹۸ش)، «بازشناسی هویت تاریخی سلیم بن قیس هلالی»، پایان نامه دکتری، دانشگاه تهران، پردیس فارابی (قم).
۴۱. کراجکی، محمد بن علی، (۱۴۱۰ق)، کنز الفوائد، قم: دار الذخائر.
۴۲. کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷ق)، الکافی، تهران: دار الکتب السلامیه.
۴۳. کوفی، محمد بن سلیمان، (۱۴۲۳ق)، مناقب الإمام أميرالمؤمنین، قم: مجمع إحياء الثقافه الإسلامیه.
۴۴. مدرسی طباطبایی، حسین، (۱۳۸۳ش)، میراث مکتوب شیعه، ترجمه: علی قرائی، قم:

کتابخانه تاریخ ایران و اسلام.

۴۵. مزّی، یوسف بن عبدالرحمان، (۱۴۲۲ق)، تهذیب الکمال فی أسماء الرجال، تحقیق: بشار عواد معروف، بیروت: الرساله.
۴۶. مغربی، نعمان بن محمد، (۱۴۰۹ق)، شرح الأخبار فی فضائل الأئمة الأطهار، قم: نشر اسلامی.
۴۷. مفید، محمّد بن محمّد بن نعمان، (۱۴۱۴ق)، الاختصاص، بیروت: دار المفید.
۴۸. مفید، محمّد بن محمّد بن نعمان، (۱۴۱۳ق)، الارشاد، قم: کنگره شیخ مفید.
۴۹. مفید، محمّد بن محمّد بن نعمان، (۱۴۱۳ق)، الجمل و النصرة، تحقیق و تصحیح: علی میر شریفی، قم: کنگره شیخ مفید.
۵۰. نعمانی، محمّد بن ابراهیم، (۱۳۹۷ق)، الغیبه، تهران: صدوق.
۵۱. یحیی، علی (۱۳۹۷ش)، «سلیم بن قیس در کتب سته»، مقاله دست نویس.

